

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

KITOBXONLIK EVOLYUTSIYASI: ESKI ODAT YOKI YANGI SHAKL?

Rashidov Ruslan Abdurauf o’g’li

*O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Xalqaro jurnalistika fakulteti 4-kurs talabasi.
Ruslanrashidov010@icloud.com*

KIRISH

XXI asr insoniyat tarixida axborot eng tez tarqaladigan davr sifatida e’tirof etiladi. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida bilim olish manbalari ham tubdan o’zgardi. Agar ilgari kitob asosiy bilim manbai bo’lgan bo’lsa, bugungi kunda internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron kutubxonalar va audioplatformalar yetakchi o’ringa chiqdi. Bugungi kunda yoshlar qo’lida kitobdan ko’ra smartfon ko’proq uchraydi. Ko’pchilik bu holatni kitobxonlik inqirozi sifatida baholaydi. Ammo savol tug’iladi: insoniyat haqiqatan ham kamroq o’qiyaptimi yoki mutolaa shunchaki yangi shaklga o’tyaptimi?

METODOLOGIYA

Ushbu maqolada:

Tadqiqotda tahliliy-qiyosiy hamda ilmiy-publitsistik yondashuvdan foydalanildi. Mavzuga oid ilmiy manbalar asosida an’anaviy va raqamli kitobxonlik shakllari o’zaro solishtirilib, zamonaviy mutolaa madaniyatidagi o’zgarishlar nazariy jihatdan tahlil qilindi.

Dunyo bo’ylab rivojlanib borayotgan raqamli madaniyat ta’sirida mutolaa tendensiyalarida o’zgarishlar kuzatilmoqda. Ushbu tadqiqot mazkur madaniyatning yoshlar mutolaa xulq-atvoriga ta’sirini aniqlashga qaratilgan. Davlat va xususiy sektor universitetlarining turli bilim sohalari (fan va texnika, ijtimoiy fanlar, san’at va gumanitar fanlar) bo’yicha magistratura bosqichi talabalari o’rtasida so’rovnoma o’tkazildi.

Natijalar uchta bilim sohasi talabalarining mutolaa uslublari va afzal ko’rgan formatlarida bir qator muhim farqlarni aniqladi. Topilmalar shuni ko’rsatadiki, kutubxona fondini shakllantirish va xizmat ko’rsatishda barcha fan sohalariga alohida yondashish lozim. Ushbu tadqiqot raqamli muhit shaxsning mutolaa xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko’rsatishini isbotlaydi⁸.

Natijalar va Muhokama

Afzal ko’rilgan mutolaa formati

Uchta bilim sohasi bo’yicha o’tkazilgan tahlillar shuni ko’rsatdiki, barcha soha talabalari mutolaa uchun bosma formatni (print format) birdek afzal ko’radilar. Shunday bo’lsa-da, gumanitar fanlar yo’nalishi talabalari bosma formatga boshqalarga nisbatan ko’proq moyillik bildirishgan. Barcha talabalar uchun eng kam afzal ko’rilgan format — elektron format bo’lib chiqdi.

Oxirgi besh yildagi mutolaa odatlarining o’zgarishi

⁸ Snoska: Soroya, S. H., & Ameen, K. (2020). Subject-based reading behaviour differences of young adults under emerging digital paradigm. *Libri*, 70(2), 169-179.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

Barcha uchta soha talabalarining katta qismi so'nggi besh yil ichida mutolaa uchun ko'proq vaqt sarflayotganliklarini ma'lum qilishgan. Bu o'zgarish asosan raqamli kontentni o'qishning ko'payishi bilan bog'liq. Mutolaa vaqtining ortishiga quyidagilar sabab bo'lgan bo'lishi mumkin:

- Raqamli qurilmalarda ma'lumotlarga kirish imkoniyatining osonlashgani;
- Universitet kutubxonalarida elektron resurslarning mavjudligi;
- O'qish jarayonidagi akademik talablar (topshiriqlar, taqdimotlar, kurs ishlari).
- Muhim statistik farqlar

Tadqiqot fan va texnika hamda ijtimoiy fanlar talabalarini o'rtasida elektron resurslardan foydalanish bo'yicha statistik jihatdan muhim farq borligini ko'rsatdi. Ijtimoiy fanlar talabalarini fan va texnika yo'nalishi talabalariga qaraganda elektron resurslardan ko'proq foydalanishlari aniqlangan. Shuningdek, ijtimoiy fanlar (80%) va fan-texnika (82%) guruhi talabalarini ekran orqali mutolaa qilishga gumanitar fanlar talabalariga qaraganda ko'proq vaqt sarflamoqdalar.

Maktab kutubxonalari va mutolaa

Ko'plab tadqiqotlar bo'sh vaqtdagi mutolaa (shuningdek, erkin, mustaqil, ixtiyoriy yoki ekstensiv mutolaa deb ham yuritiladi) va o'qishdagi muvaffaqiyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan. Mutolaa qilish orqali matnni tushunish, so'z boyligini oshirish, imlo qoidalari, grammatikadan foydalanish va yozish uslubida sezilarli o'sish kuzatiladi. Yaxshi o'qiydigan o'quvchilar keng ko'lamlil va turli xil mutolaalar orqali ko'proq matnlar va bilimlarga ega bo'ladilar. Bu "axborot kapitali" o'quvchilarning ko'proq bilim olishiga, jumladan, akademik fanlarni yaxshi o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallashiga olib keladi.

Shunday qilib, yaxshi kitobxonlar ko'proq o'qish orqali ko'proq bilim oladilar, so'zlarni tahlil qilishda (dekodlashda) ko'p kuch sarflaydigan bo'shroq kitobxonlar esa keyingi mutolaaga kamroq qiziqish bildiradilar. Bu "Matto effekti" (Matthew effect) deb ataladigan holatga olib keladi: mahoratli kitobxonlarning bilim olishi o'qish orqali tezlashadi, bo'shroq kitobxonlar esa malaka, tajriba va motivatsiya yetishmasligi tufayli orqada qolib ketadilar.

Shu sababli, mutolaaga jalb qilish (reading engagement), ayniqsa, bo'sh o'qiydigan o'quvchilarni rag'batlantirish uchun muhim omil hisoblanadi. Mutolaa o'quvchilarga dunyo va til haqida ko'proq ma'lumot beradi. Ichki motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilar ko'proq o'qishga moyil bo'ladilar va turli xil hamda sifatli mutolaa materiallariga ega bo'lganlarida o'qishga bo'lgan qiziqishlari ortadi. Ushbu modelda mustaqil mutolaa maktab o'quv dasturining ajralmas qismi hisoblanadi va bu butun maktabning umumiy harakati bo'lishi kerak.

Maktab kutubxonalari mutolaa madaniyatini shakllantirishda va akademik natijalarni oshirishda markaziy rol o'ynashi mumkin.⁹

⁹ Loh Chin Ee, Mary Ellis, Agnes Alcantara Paculdar and Zhong Hao Wan. Building a successful reading culture through the school library: A case study of a Singapore secondary school // IFLA Journal. - 2017. - Vol. 43. - No. 4. - P. 335-347

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

Xalqaro Kutubxonalar Uyushmalari Federatsiyasi (IFLA) Maktab kutubxonasi manifestida ta'kidlanishicha, maktab kutubxonasining asosiy vazifasi — bolalarda umrbod mutolaa va o'rganish odatlarini hamda zavqini shakllantirish va qo'llab-quvvatlashdir.¹⁰

Dunyoning turli nuqtalarida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, maktab kutubxonasi o'zini mutolaa maskani sifatida tanitishda samarali bo'lgan. O'tkazilgan so'rovnoma o'quvchilarning 71,6 foizi maktab kutubxonasiga tashrif buyurishini ta'kidlagan. Ushbu o'quvchilarning 30,5 foizi haftasiga kamida bir marta keladigan doimiy tashrif buyuruvchilardir. Bundan tashqari, o'qish va kitob olish o'quvchilar eng ko'p shug'ullanadigan dastlabki uchta faoliyat qatoridan joy oldi.

Kitobxonlar uchun kitoblar tanlovini shakllantirish

Maktab kutubxonalarini o'quvchilarga keng tanlov imkoniyatini taqdim etish orqali ularni o'qishga undashi mumkin. Strategiyalardan biri — o'quvchilar orasida mashhur bo'lgan komikslar, grafik romanlar va qiziqarli pop-up kitoblarni (ochilganda shakl hosil qiladigan kitoblar) fondga qo'shishdir. Shuningdek, "oson" o'qiladigan klassik asarlarni asl nusxalar bilan yonma-yon joylashtirish ham o'quvchilarda qiziqish uyg'otish uchun qo'llanilgan usullardan biridir.

Shaxsiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy muhitda kitobxonlar sonining kamligi sharoitida ham raqamli platformalar, xususan blogerlar va kontent yaratuvchilar tomonidan tavsiya etilgan kitoblar o'quvchilarning mutolaa motivatsiyasini oshiruvchi muhim omilga aylangan. Bu holat an'anaviy ijtimoiy ta'sir (oila, do'stlar) o'rni qisman raqamli tavsiyalar egallayotganini ko'rsatadi.

O'zbekistonda ham raqamli kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan loyihalar soni ortib bormoqda. Xususan, "Mutolaa" elektron platformasi yoshlar orasida kitob o'qishni ommalashtirishda muhim vositalardan biriga aylangan. Platforma orqali foydalanuvchilar elektron va audio kitoblardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lib, bu mutolaaning zamonaviy shakllari kengayayotganini ko'rsatadi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, platformadan 3,5 milliondan ortiq foydalanuvchi foydalanadi va unda millionlab kitoblar mutolaa qilingan¹¹.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik to'liq yo'qolmagan. Aksincha, u:
shaklan diversifikatsiyalashgan,
platformalar jihatidan kengaygan,
lekin sifat jihatdan o'zgarishlarga uchragan.

Demak, asosiy savol "kitobxonlik yo'qoldimi?" emas, balki "u qanday shaklga o'tdi?" bo'lishi kerak.

¹⁰ Doiron, R., & Asselin, M. (2011). Promoting a culture for reading in a diverse world. *IFLA Journal*, 37(2), 109-117.

¹¹ Afisha.uz. O'zbekistonda kitobxonlik va "Mutolaa" platformasi rivoji // Elektron manba. - URL: <https://www.afisha.uz/uz/znaniya/2026/01/27/kitoblar/> (murojaat sanasi: 14.05.2026).

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

XULOSA

Bugungi kunda ko‘plab yoshlar kitob o‘qishga yaqin muhitdan emas, balki internet platformalaridan ilhom olmoqda. Ijtimoiy tarmoqlardagi blogerlar va kontent yaratuvchilar tomonidan tavsiya etilgan kitoblar o‘quvchilarning qiziqishini oshiruvchi muhim omilga aylangan. Bu esa kitobxonlikning tarqalishida raqamli tavsiyanoma tizimi (digital recommendation system) muhim rol o‘ynayotganini ko‘rsatadi.

Kitobxonlik evolyutsiyasi zamonaviy jamiyatning tabiiy jarayonidir. U eski odat sifatida yo‘qolmayapti, balki yangi raqamli shakllarga moslashmoqda. Biroq muhim masala shundaki, chuqur mutolaa madaniyatini saqlab qolish zarur.

Shunday qilib, kitob - eng buyuk kashfiyot, kitobxonlikning kelajagi esa uning yo‘qolishida emas, balki ongli va chuqur o‘qish madaniyatini yangi formatlarda rivojlantirishidadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Loh Chin Ee, Mary Ellis, Agnes Alcantara Paculdar and Zhong Hao Wan. Building a successful reading culture through the school library: A case study of a Singapore secondary school // IFLA Journal. – 2017. – Vol. 43. – No. 4. – P. 335-347.
2. Doiron, R., & Asselin, M. (2011). Promoting a culture for reading in a diverse world. IFLA Journal, 37(2), 109–117. <https://doi.org/10.1177/0340035211409847>
3. Soroya, S. H., & Ameen, K. (2020). Subject-based reading behaviour differences of young adults under emerging digital paradigm. Libri, 70(2), 169–179. <https://doi.org/10.1515/libri-2018-0074>
4. Afisha.uz. O‘zbekistonda kitobxonlik va “Mutolaa” platformasi rivoji // Elektron manba. – URL: <https://www.afisha.uz/uz/znaniya/2026/01/27/kitoblar/> (murojaat sanasi: 14.05.2026).